

**СУ „Св.Климент Охридски „
Философски факултет
Катедра История и теория на културата**

Пламен Радков Гечев

От“*cura animarum*“към психотерапия. Мистичния опит на православие и католицизма IV-XVII век и неговия принос за изследването на духовното несъзнавано

Автореферат

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научен ръководител:

проф. д-р Калин Янакиев

София

2019 година

Дисертацията се състои от увод, 5 глави, заключение приносни моменти и приложение с 3 изображения, като общия обем 234 стандартни страници 22 фигури, 3 таблици. Библиографията наброява 201 източника, от които 59 на кирилица и 142 на латиница, 1 интервю и 1 лекция.

Съдържание на автореферата

1.	Структура на дисертационния труд.....	3
2.	Общи характеристики на дисертационния труд.....	5
3.	Увод.....	6
4.	I. Духовното несъзнаване–богословски и психологически предизвикателства.....	7
5.	II. Мистика и духовно несъзнавано.....	9
6.	III. Духовно несъзнавано –анализ.....	12
7.	IV. Духовното несъзнавано в православната традиция.....	18
8.	V. Мистика начин на живот и грижа за душата.....	20
9.	Приноси	25
	Библиография.....	26

Структура на дисертационния труд

Съдържание:

Увод	3
I Духовното несъзнаване – богословски и психологически предизвикателства	8
I. 1. История на понятието.....	8
I. 2. Мистика и идеята за душата.....	18
I. 3. Познаването на себе си	21
I. 4. Определение на духовното несъзнавано.....	23
I. 5. Историята мистиката от гледна точка на дъното на душата.....	26
I. 6. Богословието на благодатта на Запад и Изток.....	36
II Мистика и духовно несъзнавано	41
II. 1 Духовно несъзнавано и мистика.....	41
II. 2. Импулсивно несъзнавано.....	47
II. 3. Психоанализа и мистика.....	58
II. 4. Психопатология и мистика.....	62
II. 5. Феноменология и мистика	63
II. 6. Проблемът за християнската мистика	64
II. 7. Философия и мистика при Марко Ванний.....	70
II. 8. Християнство и мистика.....	74
II. 9. Християнска мистика и нейната Библейска основа.....	75
II. 10. Вярa и мистика.....	76
II. 11. Мистика и писание.....	78
II. 12. Характеристика на мистичния опит според Уилям Джеймс.....	80
II. 13. Мистика дефиниция.....	86
II. 14. Съзерцание.....	93
III Духовно несъзнавано – анализ	95
III. 1. Духовното несъзнавано в контекста на спекулативна мистика – дъно на душата	95
III. 2. Духовно несъзнавано като активен интелект	119
III. 3. Отреченост и дезиндентификация -Аз и Себе в психосинтетичния подход.....	126
III. 4. Духовното несъзнавано като дух	132
III. 5. Трисъставна антропология.....	140
III. 6. Духовно несъзнавано като синдерезис.....	150
IV Духовното несъзнавано в православната традиция	154
V Мистика, начин на живот и грижа за душата.	163
Заключение и приноси	221
Библиография	226

Общи характеристики на дисертационния труд

Настоящата работа е ситуирана в интердисциплинарното поле на философията, богословието, психологията и историята на мистиката и е фокусирана върху изследването на духовното несъзнавано. Понятието е отскоро обект на християнската духовност.- книгата „духовно несъзнавано, психични и духовни борести” на православния богослов Жан Клод Ларше излиза 2005 година. За разлика от работата на Ларше дисертационния труд е опит да свърже богословието и парадоксалния език на мистиката използван от Майстер Екхарт в едно описание на духовното несъзнавано. На помощ на това усилие използвам прочита на Макс Шелер направен от основателя на логотерапията Виктор Франкл. Така трисъставната антропология-дух,душа-психе, тяло характерна за мистиката и логотерапията позволява да се говори за едно духовно несъзнавано или по-точно духовно свръхсъзнавано. Това е главната линия на разсъждение на Марко Ванини, най-известния изследовател на Майстер Екхарт в Италия. Опитал съм се да избегна крайностите които съпровождат мистиката с помощта на много по-прибрания и богословски коректен език на православния богослов Жан-Клод Ларше, който въвежда понятието духовно несъзнавано като богословска категория. Изполвайки Светите отци за описание на духовното несъзнавано и поради характеристиките на православната антропология коректно е определението духовно несъзнавано. Периода на изследване четвърти до седемнайсети век и е избран не случайно. Две са причините -от една страна първите векове са разцвела на патристиката и на християнската духовност, а по-късните векове е периода на раждането и умирането на спекулативната мистика. Според Ванини края на седемнайсети е последния възход на спекулативната мистика и последния опит тя да бъде основа на християнската духовност. Изследването се спира върху спецификата на християнската мистика и нейната връзка с философията. Целта на доктората е да покаже систематичност в описанието на духовното несъзнавано и поради това съм избрал именно спекулативната мистика и нейната интерпретация направена от Марко Ванини. Трябва да се има предвид,че това е първи опит за описанието на духовното несъзнавано с помощта на мистиката. В него липсва част посветена на мистичните феномени,говори, видения, които не принадлежат на този вид същностна мистика.В изследването са представени и богословските различия на двете традиции-Западната и Източната,което води до две различни антропологии и не винаги е възможно да се достигне до съгласие в описанието на духовното несъзнавано. Особено внимание е

обърнато на духа смятан от Ваннини, като ниво на истинската вътрешна свобода поради което е цитиран Хегел и заради неговата близост с немската мистична традиция. Като психологическа обосновка в изследването съм се позовал на Виктор Франкл и специално неговия труд посветен на духовно несъзнавано, друг автор който се доближава до обекта на изследването е Ерик Фром, а също и Роберто Асаджоли. Това са автори които познават добре творчеството на Екхарт. Поради логосното начало на духа са показани основните различия с психоанализата при изследването на несъзнаваното. Също и поради философските корени на мистиката и опита на много мистици с Неизразимото мистиката е критична и към някои богословски школи, което разглеждат Бог само като обект на изследване, но за мистиката, не може да си богослов, без да имаш опит с Бог. Целта на изследването е да опише динамиката на духовното несъзнавано, да даде на духовниците инструмент и език за описване на духовните феномени и да създаде мост с другите дисциплини, без да се смесват сферите на компетенция. Изследването е опит да се дадат отговори на екзистенциални въпроси с помощта на мистиката но съм се опитал, те да бъдат подкрепени с аргументите на съвременни богослови и психолози и така се избягва каквато и да е апологетика на вярата.

Увод

В увода е разгледан въпроса за взаимоотношението на психотерапия с душегрижието. Душегрижието прибавя духовното измерение. Така закономерно поради това познание, душегрижието и религията имат претенцията за познаването на пътя към устойчивостта на блаженството и на спасението на душата. В увода са представени и двамата изследователи на западната мистика и на православната духовност- Марко Ваннини, най-големия изследовател на Майстер Екхарт в Италия и Жан Клод Ларше православен богослов, които са основните автори на които стъпва това изследване. Показана е задачата на изследването а именно дефиниране и изследване на духовното несъзнавано чрез езика на спекулативната мистика, език който използва Марко Ваннини. Тук се прави разграничение между спекулативната мистика от волунтаристичната мистика която не представлява интерес с оглед разглежданата тема. Причина да се насоча към Майстер Екхарт е дъно на душата тема скъпа на

домениканеца която е истинската същност на човека и която е устойчива за разлика от неустойчивостта на психизма.

I. Духовното несъзнаване – богословски и психологически предизвикателства.

В първа глава се проследява възникването на понятието духовно несъзнавано. Католическия свещеник Виктор Уайт и Виктор Франкл са първите които пишат по темата. Прави се разлика от Бога като съдържание на несъзнаваното по модела на Юнг и от Бога реално съществуващ който присъства не само вън, но и в душата. Въпреки това, връзката с Него, поради своята дълбочина е често скрита от нашата рефлексия. Поради което е несъзнавана. Тази връзка с Бога когато е отричана води до създаването на духовно несъзнавано теза застъпена от Ларше. За Ванини и Франкл връзката е несъзнавана поради липса на рефлексия по- принцип, на това дълбинно ниво. Но Ванини и Ларше са съгласни за ролята на себичността за изгубване на връзката с духовното несъзнавано. В настоящата работа, много страници са посветени на спекулативната мистика поради интереса който имат много от нейните представители към дъното на душата. За да се осветли духовното несъзнавано е необходимо да се предприеме пътя на отрицанието и отстраняването на всичко несъществуващо. Тази константна тема в мистиката е описана още от Плотин.

В тази глава се търси отговор на въпроса защо се е изгубила тази духовност основана на дъното на душата и как се е стигнало до появата и възхода на психоанализата, която като че ли е останала единствения сериозен експерт относно дълбинните процеси в човека. Марко Ванини намира отговор в работите на френския изследовател на мистиката Луи Конне който твърди, че в края на шестнайсети и началото на седемнайсети век, Католическата църква преживява един процес който води до отмирането на същностната мистика. Това западане на този вид мистика се дължи на конфликта с квиетизма. Докато квиетизма е една пасивна духовност основана на идеята, че всяко наше усилие е пречка за намесата на Бога и само молитвата приканва Бога да влезе в душата, то нормалната католическа духовност предпочита рационалния и базиран на усилие път към Бог. Но мистиката твърди, че взаимоотношението с Бога е уникално за всяка личност и се случва без намеса на

външно посредничество, така че не делата са важни а присъствието на Бога в душата. Друг интересен момент е концепцията за чистата любов, в която вярват квиетистите и тя гласи, че не може да се обича Бога за нещо друго, освен за самия Него. Не може Той да е средство за постигане на нещо друго дори то да бъде спасението на душата. Разбира се тези идеи, които влизат в противоречие с доктрината са преследвани до такава степен, че в Франция не се създава нито един съзерцателен манастир в продължение на век. В Католическата църква навлиза рационализма и външната набожност. Според Ванинин идеи характерни за мистиката продължават да съществуват и по друга форма в една лаическа мистика а именно в идеализма. Връщайки се на психоанализата за разлика от нея, трябва да се има предвид, че цялата мистична традиция смята, че познанието на душата е съпроводено със познание на Бог. Именно това разграничава мистиката от психоанализата. За Ванини Декарт, Спиноза и Хегел са философи които също изключват познанието на душата без Бог. В първата глава е проследена историята на термина душа с оглед на мистиката и духовното несъзнавано. Показано е как идеята за отделеността на един принцип външен спрямо тялото присъства още в античността. Ванини непрекъснато ни връща към гръцките корени на мистиката и нейната връзка с античната философия и показва как понятийния речник на Екхарт е повлиян от нея. Дъно на душата е понятие взето от стоическата философия, отрицанието-дистанцирането е взето от Плотин, любовта като път към Благото която е съпроводена от желание и дистанцираност едновременно е описана в Платоническия Пир и оттам е преминала в Екхартовото творчество. Активния интелект на Аристотел е едно от имената с което Екхарт назовава дъното на душата. Следвайки Августин Екхарт предпочита вътрешния път. Друга характерна идея е раждането на Логоса в душата е взета от Ориген и гръцките отци и е подкрепена от Светото Писание. Друга тема застъпена в тази глава е тази посветена на благодатта. За да се дефинира духовното несъзнавано като богословска категория трябва да се изясни въпросът за благодатта в двете традиции и да се отговори на въпроса дали не сме принудени да говорим за два вида духовно несъзнавано? Християните на Изток и Запад са в съгласие за доктрината за обожествяването на човека и обитаването на Светата Троица в душата на праведниците. Разликата се състои в различните богословски обяснения относно как се осъществява това общение между Бог и хората. За да обяснят това отношение на Изток и Запад са повлияни от две различни философски направления. На Изток влиянието е от Платон, на Запад от Аристотел. Изтокът по платонически обяснява чрез формалната причинност участието на тварното в сферата

на Божественото. Тварите са участващи подобия. Прилагайки този принцип към Благодатта тя е считана като образ на Бог в човека създавайки една непрекъснатост между природно и свръхприродно то ест едно участие макар и непълно в Бог. Така, че Благодатта тази вечна и божествена действителност осъществява уподобяването на вярващия с Бог. Западът който се основава на Аристотел разглежда нещата в тяхното биващо битие, а не в тяхното подобие с Бог.

Обобщение на първа глава

Поради двете богословски традиции се създават две различни антропологии. Така не може автоматично да се търси в западното богословие модел за описание на духовното несъзнавано описано от Ларше. Поради темата за дъно на душата спекулативната мистика дава възможност за такава интерпретация, но би трябвало да се говори за духовно свръхсъзнавано. Интерес представлява кризата с квиетизма разгледана като не само вътрешноцърковен проблем, но като ключов момент за разделелянето на сферата на божественото от сферата на земното. Така църквата си запазва горната сфера която е непрониклива за земната която постепенно е доминирана от науката и психологията.

II. Мистика и духовно несъзнавано.

Във втората глава се разглежда опита на човека с Бог, който се явява трансцендентно-иманентен. Това принуждава мистиката често да прибегва до символичен парадоксален език за да опише опита с Бога. Тази действителност е изцяло трансцендентна спрямо човекът, но и в същото време най-интимна част от сърцето на човекът. Тази действителност е *superior meo* ,*interior intimo meo*¹. Това присъствие се проявява във всички сфери на човешкият опит, съзнание, инстинкт, желание чувственост.

¹ Св.Августин, *Изповеди*, Наука и култура,София ,1993,3,6,стр 43

Друга характеристика на Загадъчното е че е толкова дълбоко и интимно в нас, че е невъзможно да го изследваме като прост обект. Това е причината Екхарт да нарече Бог нула, не че Той няма битие но това битие не може да се дефинира. По същия начин и душата оголена от своите характеристики остава недифинирана. Така се стига до родството на дъното на душата с Бог. Въпреки че това присъствие е тайнствено, съществува един център който е способен на единение с Бога, поради това, че е негов образ и това е дъното на душата: *«Има нещо в душата от което произлизат любовта и познанието и това нещо не познава и не обича както правят силите на душата. Който познава това нещо той познава щастието»*². Екхарт продължава: *«Чрез този център душата е родствена с Бог принадлежи на неговото семейство»*³Така се показва че това присъствие не е характерно само за християните но за всеки човек. Според мистиката, в дъното на душата на всеки човек присъства Бог, но този извор е затрупан от различните влечение, само човекът търсещ Бог намира това дъно, което е източник на щастието и мира пише Йоан от Кръста: *«И тъй да се разбере че трябва да се знае че във всяка душа дори в тази на най-големия грешник на света, Бог пребивава и съдейства субстанциално»*⁴. По тази причина Карл Ранер пише: *«хората, имат косвено, но истинско знание за Бога, може би неосъзнато и невербализирано; или по-добре казано, те имат реален опит с Бог в крайна сметка, който се корени в тяхната духовна същност, в тяхната трансцеденталност, в тяхната личност»*⁵Така чрез категорията на дъно на душата в тази глава се прави разграничение от други близките до нея психологически категории. Прави се разликата от архетипите на Юнг защото дъното на душата има реална тенденция към Бог. Тука трябва да се спомене и разликата между духовното несъзнавано и несъзнаваното на Юнг. Отричането е вътрешно присъщо на духа и то се стреми да премахне всяко съдържание за разлика от процесът на индивидуализация който се опитва да достигне до колкото се може по-голямо поле на несъзнаваното. Ще се види по-късно че духовното несъзнаваноразбирано като дух не търпи множествеността и поради тази характеристика има способността да оставя много от елементите на несъзнаваното там където са.

²М.Екхартцит в Juan Velasco, *Fenomenomistico*, Jaca Book, Milano, 2001 стр 27

³М.Екхартцит в Juan Velasco, *Fenomenomistico*, Jaca Book, Milano 2001 стр 27

⁴Св.Йоан Кръстни, *Изкачване*, Комуниат II 5,3

⁵*Faith in a Wintry Season, Interviews and Conversations with Karl Rahner in the Last Years of His Life, 1982–84*, edited by Paul Imhof, Harvey D. Egan and Hubert Biallowons (New York: Crossroad, 1990)

Според Ванини непознаването на духа от Фройд и Юнг е причинило свеждането на Бог до съдържание на психичното или като качен на пиедестал баща Юнг пише: « Духът на психологическо ниво се представя като субект който има независим живот и произход вън от личността. Неговото описание е невъзможно за човешкия интелект.»⁶ на това Ванини отговаря:«швейцарския психолог разбира необходимостта да се" откъснем от божественото", за да станем напълно себе си, а в това се чува ехото на гласа на Майстер Екхарт, но това е частично тълкуван Екхарт, както са го правили Братята на Свободния Дух ».⁷ Според Ванини трябва човек да се освободи от всяко богословско знание и да се дистанцира от всяка форма на притежание на святото. Да се надхвърли всяка позитивна вяра и накрая да се надхвърли самия себе си, само така човек може да разбере Бог като истина или като дух. За Ванини истината не може да бъде познание на Бога като Друг защото по този начин Той се редуцира до всяко възможно биващо и така може да стане притежание на всеки мислещ човек. Присъствието на Бога в човек се показва само при отречения човек. В тази глава се разглежда и друг проблем, принадлежността на мистиката към християнското учение. Според Мак Гин: «Мистиката е в основата си е **гръцка религиозност** която не може да бъде част от посланието на Евангелието и вярата на Църквата».⁸ Но от своя страна Ванини вижда общите корени на философията и мистиката ,но въпреки ,че източника на мистиката се корени в гръцката философия тя е неразривно свързана с евангелското послание и въплъщението на Бог. Ванини в съгласие с Ратцингер⁹ смята че гръцката мисъл е част от същността на християнството:«Гръцките Отци не се страхуват да говорят за обожение защото са разбрали не само историческия факт на Въплъщението но и духовното послание в него»¹⁰ Ванини също смята, че Писанието не може да е единствен водач в пътя ни към Бога, защото съществува един дълбинен вътрешен устрем към Бог който е мистичен и троичен в този смисъл християнски. Не случайно Писанието е средство което в един момент трябва да бъде изоставено. Ванини пише:«Да навлезеш в мистиката значи да тръгнеш на път през философията и

⁶Jung CarlGustav, *Energeticapsichica*" 1928 inOpere di CarlGustavJungVol. VIII edizioneBoringhieri, Torino, 1983

⁷Ivi, p. 327

⁸McGin, *StoriadellamisticacristianainOccidente*, Marietti ,Genova, 1997

⁹Папа Бенедикт XVI-Лекция в Ратисбон- vatican.va

¹⁰MarcoVannini, *Introduzioneallamistica*, cit., p. 39.

религията за да стигнеш до истината за себе си и Бог»¹¹ и продължава «Намираме в евангелския текст примерът на Исус, който обявява че е едно с Отец Йоан 10,30 и твърди че Бог е Дух и по този начин отрича всякакъв антропоморфизъм и е необходимо той да си отиде за дойде Духа и с него цялата истина Йоан 4,24»¹²

Обобщение на втора глава

Спекулативната мистика принадлежи на мистичната традиция чиито корени са в гръцката философия. Взаимното проникване на философия и християнската вяра позволява едно дълбинно познание на човешката душа непознато за психологията и специфично за християнството. Чрез диалектиката на вярата човешкото не е отделено от божественото. Няма нито един сериозен проблем който да не е религиозен в същността си. В тази глава са показани характеристиките на християнската мистика.

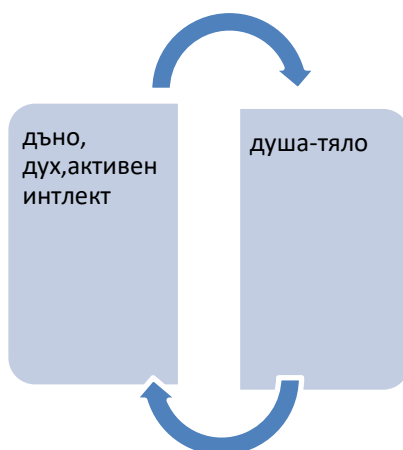
III. Духовно несъзнавано – анализ

В тази глава са описани характеристиките на духовното несъзнавано с помощта на мистиката и психологията. Франкл подчертава, че «никога не е достатъчно подчертано, че това тройно цяло е това, което съставлява целия човек. Докато човек говори само за тялото и психиката, не може да се говори за цялостност. Това твърдение често се потвърждава в текстовете му: *За да се говори за пълнота, е необходимо да се добави духовното измерение само духовното създава единство в човека*»¹³. Сферата на психо-телесното е позиционирана в координатите на време и пространство. За Екхарт човека има една насоченост която е отправена навън и втора насочена навътре. Това кореспондира с разделението дух и душа и тяло. Духа или дъното на човека е затворено за външния свят.

¹¹Marco Vannini, *Storia della mistica occidentale. Dall'Iliade a Simone Weil*,. 31

¹²Marco Vannini, *Storia della mistica occidentale. Dall'Iliade a Simone Weil*, cit., p. 23

¹³V. Frankl *Homopatiens. Soffrirecondignità*, Brescia, Queriniana. 1998

Фиг1.

Ерих Фром повлиян от Екхарт разглежда модуса на имането по този начин:

*«Екхарт разглежда проблемите на притежанието на друго равнище, когато анализира връзката между собствеността и свободата. Човешката свобода е ограничена от степента, в която сме привързани към вещите, към работата си и накрая към собственото си Аз. Като сме привързани към собственото си Аз (Квинт превежда оригиналната среднонемска дума Eigenschaft като Ich-bindung или Ich-sucht, „егоцентричност“ или „егомания, ние стоим на собствения си път, дейността ни е безплодна и ние не се реализираме пълноценно.»*¹⁴ Поради тази причина за да се достигне до сферата на духа трябва да се вземе дистанция от всичко което е в сферата на аза. Да не идентифицираме с никоя от ролите в които попадаме. Удоволствието и щастието са нестабилни, но блаженство е постоянно състояние. Италианския психиатър Асаджолли пише: *«Имам тяло, но не съм моето тяло. Тялото ми може да бъде открито в различни здравни или болестни състояния, може да бъде отпочинало или уморено, но няма нищо общо със мене, с моята истинска същност. Оценявам тялото си като ценно средство за действие и опит във външния свят, но това е само инструмент. Аз се отнасям добре с него, се опитвам да го държа здраво, но не съм аз. Имам тяло, но не съм моето тяло.»*¹⁵

Сферата на тялото е свързана с множествеността и с временното и е в противоположност с сферата на духа която е сфера на Единното и вечността. Всичко извън рамките на тази сфера става блудкаво за душата когато тя се събуди за

¹⁴Erich Fromm, *Avere o essere?*, Mondadori, Milano 2010

¹⁵R. Assagioli, *L'atto di volontà*, Astrolabio, Roma, 1977

духовността понеже както се казва: *Gustato spirito desipit omnes caro*- ако се вкусува духа, плътта става безвкусна¹⁶. Екхарт настоява да се пази вътрешния човек от образи и представи които пречат за единението с Бог. Да се има представи и образи от създаването винаги значи, че се има образ който не е създаден безпристрастно, но винаги този образ е свързан с някаква полза. Винаги душата трансформира образа в служба на своя егоизъм. Това е което Майстер Екхарт назовава *Eigenschaft*. Когато душата изоставя своето дъно където тя принадлежи на себе си, но не на Бог, тя се затваря в себе си, **харесва се на себе си и зависи от себе си** и създава една единица затворена в себе си, това е **Eingenschaft**. Това е една смърт за душата която не може да роди духа, това е и заглавието на книгата на Ванини смърт на душата.¹⁷ Така смъртта е позитивна когато означава умиране на аза и обратното негативна когато душата не е способна да се отрече от себе си и остава свързана със себе си. Това собственическото отношение към действителността може да бъде проявено и в манастирите и сред духовниците, които външно образцово изпълняват задълженията си, но то остава и се прикрива дори в най-висшите им деяния. Поради което за Екхарт духа прави делата добри а не самите дела правят човека добър. По отношение на времето за мистика то е разделено на външно или това което засяга душа и тяло и вечно което е вечното сега. Времето за мистикът не е пълнотата на есхатологичното време, но е вечното сега. Времето разбираемо като последователност е това което улавя душата в един кръговрат и то трябва да бъде отречено. Понятието което Ванини взема от Платиновата философия и от Свети Августин е наричана сфера на различието¹⁸. Тази е сферата на психичното където се създават представи и образи които не отговарят напълно на реалността, защото са произведени от силите на душата а не от нейното дъно. В тази сфера мисленото е утилитаристично и отива където необходимостта го води и затова то не е свободно. За Екхарт така е с всяка външна дейност на душата. Характерно за искрицата на душата че тя е единна но и множествена, защото присъства във всичките сили на душата, но не е нито една от тях. Фон Иванка изследва стоическия произход на понятието дъно на душата. Според стоическата философия тя не е сила, не е воля нито желание, нито жизнена сила. Душата, следователно, в своите сили действа чрез образи, докато в своето дъно, в същността си, тя не действа. Душата изпълнява действията си

¹⁶Свети Йоан Кръстни, *Жив пламък*, Комунитас 2016

¹⁷Marco Vannini, *La morte del anima*, Le Lettere 2014

¹⁸Виж *IV Regio dissimilitudinis infinitae* в Vladimir Lossky, *Teologia Negativa e conoscenza di Dio in Meister Eckhart*, La vita felice, Milano 2016

си чрез силата си: тя знае с интелекта, помни с паметта, обича с волята: това, което върши навън, винаги се опира на посреднически елемент. В дълбочината на душата обаче тя не действа, няма никакво посредничество, само тишината на пълна божественост, без каквото и да било посредничество или разлика. Дълбочината на душата е "място", но това е казано само метафорично, то е достъпно само за божествена същност, лишена от определения, и е единственото "място" в душата, което е в състояние, поради своята простота, да посрещне Бога в голотата му. Това което подчертава нейната характеристика, че тя е непристъпна за житейските обстоятелства и проблеми които са гледани в някаква степен от високо, като на един спектакъл от който не може да бъдем наранени, това състояние може спокойно да се нарече блаженство, защото човек не е радостен, но е самата радост. Така Маргарита Порете обяснява това състояние: *«Отречената душа плува в морето на радостта, тоест в морето на божествените сладости защото не чувства никаква радост ,защото е самата радост, плува без да чувства никаква радост защото тя обитава в радостта и Радостта обитава в нея, защото благодарение на нея душата е станала самата Радост.»*¹⁹ В това състояние на блаженство замлъкват всички възможни въпроси за смисъл, живее се защото се живее, времето загубва своята протяжност и се живее във вечното сега.²⁰ *«Трябва да знаеш че истинската отреченост не е нищо друго освен че Духът стои неподвижен сред всички вълнения на радост и печал чест, безчестие и поругание. Стои като могъща планина при лек ветреца. Тази неподвижност води човека до съвършено уподобяване на Бога. Защото това че Бог е Бог, Той го има от Своята неподвижна отреченост и от отречеността има Своята простота и Своята неизменност.»*²¹ Друго име освен дъно на душата с което Ванини назовава духовното несъзнавано е активен интелект. Следвайки Аристотел Ванини разделя пасивния интелект от активния интелект. Първия е зависими от обстоятелствата но другия е активния интелект който е отделен и поради това не е подвластен на обстоятелствата. Така подобно на съвременните теории за йерархията на мисловния процес съществува едно ниво което е нивото на свободата, чрез което можем да променим по-долните нива на мисловния конструкт.²² Използвайки понятия от теорията на познанието на Аристотел, Ванини смята че в човека има сфера наречена дъно-дух на

¹⁹ M. Porete *L'ospicchio delle anime semplici*, San Paolo 2010

²⁰ Виж М. Vannini *Lessico Mistico* o Le Lettere, Firenze, 2013

²¹ Maister Eckhart *dell' Uomo nobile*, Adelphi, Milan 2017

²² Ватцлавик, Бивин, Джъксън - Прагматика на човешката комуникация Наука и изкуство 2005

душата която е настина свободна въпреки обстоятелствата за разлика от сферата на психичното която е зависима. Аристотел обяснява как нашият сетивен опит се организира в интелектът нус който от тази гледна точка е пасивен *pathetikos* като восъчна дъска готова да приеме знаците. Ясно е че душата не получава и не произвежда никое чувство и усещане без тялото. Нищо в човека не може да избегне кондиционирането от средата. Мислене е детерминирано от багажа от опитност който всеки притежава и който по необходимост минава през филтъра на сетивата поради това нашият опит не е абсолютно валиден и неутрален. Заедно с това Аристотел твърди че в човека присъства един друг интелект който не е смесен с тялото прост който няма връзка с нищо. Така че има един интелект зависещ от материята, който става всичките неща и от тях зависи, но има и един друг интелект който произвежда всичките неща който превръща цветовете от потенция в акт. Този интелект е винаги в действие несмесен само той е безсмъртен и вечен: *«И само отделен е, той е, което е и само това е безсмъртно и вечно. Ние нямаме никакъв спомен след смъртта понеже този разум не е възложен на въздействие»*.²³ Така целта е да се живее в и чрез тази най-висша способност. *«Не трябва да се слушат тези които казват че бидейки човечеци трябва да се грижим за човешките работи и бидейки смъртни за тези които загиват. Но трябва доколкото е възможно да станем безсмъртни и да живеем според най-висшата част която е в нас. Въпреки че е малка по тегло надхвърля всичко по възможност и чест. И трябва да се съгласим че всеки човек е тази част бидейки тя най-доброто и най-основното. Би било абсурдно да не се избере собствения живот, но животът на друго човешко същество»*.²⁴ Екхарт признава на интелектът върховенството над другите сили на душата и го счита, подходящ за разбирането на Бога. Говорейки за интелекта той винаги посочва очевидна връзка с отделеността или като форма или като израз на самото отделяне. За разлика от волята която схваща Бог като доброта и благост то интелектът, остава в себе си и схваща Бога отвъд тези характеристики. Интелектът е свободен от времето и пространството: интелектът в схващането на божествената действителност трябва да бъде освободен от тук и сега. *«Интелектът като интелект не е нито нищо от онова което той мисли той трябва да е примесен с нищото понеже както е речено в трета книга „За Душата“ за да се мисли всичко той трябва да няма нищо общо с него също като зрението не трябва да има никакъв цвят за да*

²³ Аристотел, *За душата* 430a, Философско наследство 1979

²⁴ Aristotele *L'Ethica Nicomachea* X, 1178 A

вижда всеки цвят. Така щом интелектът като интелект е нищо то и мисленето не е никакво битие.»²⁵ Бог е интелект и отделеност, той познава себе си и остава в себе си, отделен от всичко и такава трябва да стане душата, която иска да го познае. Затова активния интелект ни позволява да се дистанцираме от себе си. «Имам емоции, но те не са моите емоции. Емоциите ми са разнообразни, променливи, понякога противоречиви. Те могат да преминат от любов към омраза, от спокойствие към гняв, от радост до болка и въпреки това същността ми - истинската ми природа - не се променя, аз оставам. Въпреки че вълна от гняв може временно да ме потапя, знам, че с течение на времето ще мине; затова не съм този гняв. Тъй като мога да наблюдавам и разбера моите емоции и след това постепенно да се науча да ги насочвам, да ги използвам и да ги интегрирам хармонично. Имам емоции, но те не са моите емоции. Имам ум, но не съм ум. Умът ми е ценен инструмент за изследване и изразяване, но не е същността на моето съществуване. Неговото съдържание се променя непрекъснато, тъй като обхваща нови идеи, знания и опит. Понякога отказва да ми се подчинява. Следователно умът не може да бъде моето себе. Той е орган на познание както за външния свят, така и за вътрешния свят, но не и аз. Имам ум, но аз не съм ум».²⁶

Основна характеристика на духа е неговата **свободна интелектуална активност, която не е насочена към никаква цел, то ест той е пълно съзерцание и насоченост към Благото за самото себе си.** Позицията на благородния човек, на праведния човек, на отделения човек, е да не търси нищо с делата си. Този, който търси нещо, остава обвързан и роб на това, което търси. Деянията не трябва да се насочват към нищо, нито към наградите, нито към възнагражденията, нито към блаженството, нито към Бога. Душата познава Бог когато е единна с Него и с божествената същност. Това е истинското блаженство душата да има живот и битие с Бог. Това познание на Бога отстранява всяко друго познание и битие. Душата познава себе си и никое друго нещо освен себе си в Бог тя го познава заедно с него и действа заедно с него всичките му дела. Така че не знае нищо освен себе си в Бог и Бог в нея. Свободният дух не е обвързан с нищо, неговото добро не зависи от нещо чуждо, то е изоставил своето и е изоставил себе си в Божията воля. Вътрешния религиозен опит познава а не вярва в Христос като вътрешен логос светлина в душата или като дух който няма нужда от външни потвърждения. Екхарт прави разлика между човека и личността, това, което ме

²⁵Майстер Екхарт, *Проповеди и трактати*, Комунитас 2012

²⁶R. Assagioli, *L'atto di volontà*, Astrolabio, Roma, 1977 стр.64

определя като този човек, който съм аз, и същността ми. Същността е божествена и е тази, която обединява всички хора и ги обединява с Бога. Личността е това, което разделя хората между тях и от Бога. Отричането е заличаването на аза и на всичките същества и ставане на нула в себе си за да се стане нула което и е Бог «Бог е без име защото за него никой не знае нищо Мога да прибавя че Бог е битие –не е вярно Той е битие една нула над битието. Така Свети Августин казва че най-доброто което можем да кажем за Бога е да мълчим, заради богатството на вътрешната мъдрост».²⁷

Обобщение

Разгледано е духовното несъзнавано с четири категории. Като активен интелект, като дъно на душата, като дух и като съвест. Подречтана е неговата отделеност и затвореност за външния свят. Чрез него човек не само е свързан с Бог потенциално, но има възможност да се погледне от страни и отгоре. Това е процес на дезидентификация описан от Асаджолли в неговия Психосинтез.

IV. Духовното несъзнавано в православната традиция

Жан-Клод Ларше е първия автор който използва термина духовно несъзнавано в рамките на християнската духовност. Изследвайки Светите Отци той открива достатъчни доводи в тяхната антропология за да се дефинира връзката на човек с Бог като много често несъзнателна. Той разделя духовното несъзнавано в зависимост от своите характеристики като насочено към Бога несъзнавано и бягащо от Бог несъзнавано. В същото време Ларше се опитва да намери допирни точки с психоанализата и с аналитичната психология. Въпреки природно човекът е ориентиран към Бог и Той е негова цел благодарение на своя логос но той не е детерминиран от това. Има място за неговата свободна воля. Дори когато човек има живот противоположен на логосът на своята природа логосът продължава да ориентира природата към Бог. Този логос представлява духовно несъзнавано което има своя динамизъм. Така човек се чувства неразположен поради непрекъснато отричане на тенденцията на своята природа и начин на живот в противоречие с нея. Така човек

²⁷Meister Eckhart, *Sermoni tedeschi*, Adelphi, Milano 1994 стр 58

става неприятел на себе си. Духовното несъзнавано се проявява в логосът на природата който се извява в добродетелите които всеки човек има. Например чувството за справедливост. Този логос на природата на запад е обяснен с понятието синдерезис. Един ненарушен от греха морален коректив. За разлика от православната духовност при мистиката добродетелите са нещо което постепенно трябва да бъдат изоставени от двойката добродетел порок се отива в диалектиката на любов и отделеност. Един аргумент в полза на духовното несъзнавано е приведен по-долу: *«Нерелигиозния човек е загубил способността да живее съзнателно своята религиозност, да я разбира и да я направи своя, но в дълбочината на своето съществуване пази спомена от нея»*.²⁸ Когато душата не следва природата си, се създава една псевдо-природа която тласка индивида и го прави неспособен да има мир в себе си. Тази структура е назована от Ларше бягащо от Бога несъзнавано. *«Нечистотата на душата се състои в това че тя не действа в съответствие със естеството, а от това в ума се раждат страстни помисли»*.²⁹ Но на дълбинно ниво тенденцията вложена в човека е да реализира божествения архетип. Не осъзнавайки тази тенденция тя става несъзнателна: *«Защото изначално за Новия човек бе сътворена човешката природа. Към Него бе пригоден умът и желанието. Приехме ум за да познаваме Христос, желание за да Го следваме, памет за да Го помним, тъй като и при нашето сътворяването Той бе Архетипът (Началният образ). Защото не древният Адам бе първообраз на Новия Адам, а Новият на древния»*.³⁰ След грехопадението е станало възможно тези сили да се насочат срещу самата човешка природа откъдето произлизат трите най-големи злини-незнанието за Бога, себелюбието и тиранията над ближните. **Затова Максим Исповедник призовава не към умъртвяване на страстите а към обръщането им съобразено с природата.** Тогава човек отново чрез разума си се стреми към Бог, чрез възжеланото пречистено от страстта на себелюбието да има в себе си любовта към Бог, чрез афекта освободен от тираничността да се бори за Бог. Само съединявайки се с Христос човека става истински човек и нормален човек. *«Светлината на сърцето е толкова затъмнена че не знаем колко сме нещастни и ранени»*³¹.

²⁸ Mircea Eliade, *Il sacro e il profano*, Bollati Boringhieri, 1973, стр. 177-178

²⁹ Свети Максим, *Творения*, Свети Мъченик Георги Зограф Света Гора 2002 Глави за любовта, трета стоица

³⁰ Nicola Cabasilas, *Lavita in Cristo*, CitaNova Torino VI 91-93

³¹ *Apoftegmati di sapienza latina, florilegio di parecchiemiglia di locuzioni latine* Jovene Napoli V, 1

Дефиниция на духовното несъзнавано

За Ларше основавайки си на учението за нетварните енергии и природните логоси дефинира д.н. като несъзнателна позитивна насоченост на природата на човека към Бог или несъзнателно духовно неразположение на личността в следствие от продължително отричане на връзката с Бог поради което той назовава първото Теофило-насочено към Бога а второто Deifugo бягащо от Бога несъзнавано. За Ванини духовното несъзнавано е свободно от робството на психизма и утилитиразма състояние на духа което е единение с Бог познат не със своите характеристики, но като чиста светлина

V. Мистика, начин на живот и грижа за душата.

Райнер Шурман дефинира пътя описан от Екхарт като *itinérance*. Това пътуване обаче не е едно пътуване към Бога в смисъл на пътеводителя на ума към Бога на Бонавентура тъй като дори Бога не е целта. Тогава каква е целта на този път? – самото пътуване. Изречение близко до дзен будизма. «Едно житейското пътуване в което нещата са оставени такива каквито са Това е човекът който се научил да остави нещата и да ги върне на самите тях. Този човек се отучил да си служи с всичко за собствена изгода и се е съблякъл от всяко себедоказване което е смесица от неговото любопитство и амбиция».³² Този начин на живот изключва друга цел освен тя да е волята на Бога такава каквато е: «Попитаме ли добрия човек “Защо търсиш Бога?” – “Защото е Бог!” “Защо търсиш истината? “Защото е истина !”- “Защо търсиш справедливостта?” “Защото е справедливост!” Всичките неща които са в времето имат защо Тъй ако попитаме един човек” Защо спиш? – “За да имам сила!” “Защо се храниш?”” Със същата цел!” “И тъй е с всичките неща които са във времето”. “Ако попитаме добрия човек” “Защо обичаш Бога? – “Не знам-заради Бога!” “Защо обичаш истината?” – “Заради истината! “. “Защо живееш?-Наистина “защо?” “Ала живия с удоволствие”!».³³ В това пътуване няма защо? И не се живее заради нещо, но се навлиза в проблемите с вяра дори ситуацията да изглежда абсурдна. «Вярата не само не дава сведение и знание но отстранява и затъмнява всяко

³²R.. Schurmann, *Maestro Eckhart o la gioia errante*, Laterza, Roma-Bari, 2008 стр. 23.

³³Майстер Екхарт, *и трактати*, Комунигас, 2012, проповед, *Жено иде часа*, стр. 278

друго сведение и знание та да могат душите да съдят правилно занея. Другите знания се постигат със светлината на ума докато познанието на вярата се постига без познанието на ума вярата е тъмна нощ за духа и именно така внася светлина в душата и колкото повече я затъмнява толкова повече внася своята светлина защото заслепявайки я осветлява».³⁴ Ако можем да говорим за цел това е раждането на словото в душата. Това раждане на Сина се случва извън времето и във всеки момент и се характеризира с постоянство в себеси: Отеци Сина са едно. Но техните диалектически отношения са от основно значение, защото това е движението и самият живот на Единния, от това движение произхождат едновременно Бог, Син, душа и всички същества. В Словото, произнесено от Отца в началото, тоест, в един и непрекъснато присъстващ момент, Отец генерира Сина и същевременно всички създания. Този път не е поканен да се излезе от света но да се живее с друго отношение спрямо това което се случва. Екхарт е много ясен делата са възможност да се практикува отделеността и възможност да се научи да се действа без обвързаност и зависимост. Домениканецът не ни приканва да останем без дела тъй като това е невъзможно, но да действаме в отделеността. Нещата които правим не трябва да ни пречат и да запечатват постоянни образи тъй като когато сърцето е пълно с Бог създанията не намират там място. Дъното на душата се характеризира със съществената простота, която характеризира Божественото същество в неговата чистота и голота. Екхарт твърди, че Бог не може да проникне в дълбочината на душата, по определен начин, доколкото е Добър или Мъдър или като съществуващ в различието на лицата в Троицата, но само като гола Божественост без всяка определеност.

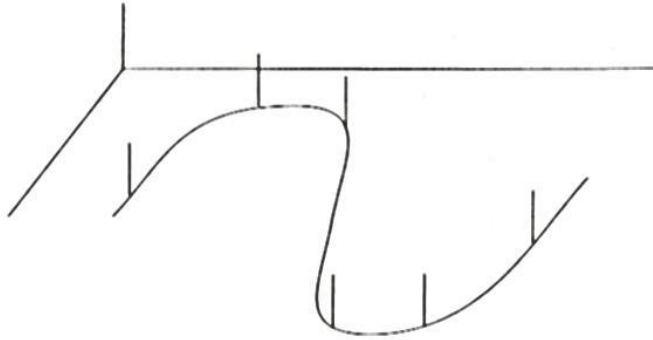
Душегрижието няма за цел решаването на конкретни проблеми, но има за цел да води и да пази връзката на душата с Бога, тази връзка води като страничен ефект подобрието на психологическото ни здраве и обратно психологията стимулира търсенето на смисъл и опознаването на себе си и това подтиква душата да се открие на Бога: Но познанието дух ни дава по-цялостна картина върху човешката екзистенция.-

*«Ние можем да правим една наука за душата тръгвайки от нус гледайки отгоре откъдето се разбира всичко като цялост. В противен случай се въртим в кръг в един лабиринт без вход и изход».*³⁵ Много от фактите в живота са безсмислени видени

³⁴Св.Йоан от Кръста, *Изкачване на палнината*, КармилКомунитас, 2011П,2,2

³⁵M.Vannini *La morte* стр.53

само в една двуизмерна координатна система но придобиват смисъл ако прибавим една нова координата такава тази на духа. Така характерното за мистиката живеене в духа който не знае от къде идва и къде отива, става отговор на въпроса за смисъла. Въпросът за смисъла има докато има аз и дотогава има и въпрос защо. Така мистиката отговаря на въпроса за смисъла-той изчезва с изчезването на аза, а не на света.

Фиг.³⁶

Въпроси защо Бог допуска нещо или не ни дава нещо са извън логиката на мистиката. Така от гледната точка на духа, страданието придобива друг смисъл. Стигаме до проблема за християнските психотерапии и консултиране, за съжаление много от тях следват логиката на светските психотерапии, които разсъждават в рамките на време и пространство, на субект и обект. За да се види реалността от гледна точка на духовността, догматиката не е достатъчна защото държи Бога като обект на наблюдение и е свързана с определена конфесионална вяра. Когато Ванини говори че само в християнството има дух, това значи, че има едно универсално познание в дълбините на човека и чрез него можем да видим душевното страдание от друг ъгъл. Само в духа можем да държим противоположностите заедно. В книгата за Божественото утешение Екхарт обстойно обсъжда темата за страданието. В Бог няма страдание, а само чиста радост, страданието идва от личната воля, която се прикрепя към създанията и ни пречи да се откъснем от собствените ни желания. Колкото повече се сливаме с Божията воля, толкова повече страданието ни напуска. Тварите които нямат собствена консистенция ни носят горчивина и страдание, защото сами по себе си са зло и страдание. Докато сме се обърнали към създанието, казва Екхарт, не бива да се изненадваме, ако страдаме от това: „*Всяко страдание произтича от склонността и*

³⁶Viktor Frankl „*Senso e valori per l'esistenza*, Roma 1977, Città Nuova.

пристрастието. Ако ме надвива печал заради преходните неща това значи че в сърцето ми имам пристрастие и склонност към преходните неща това значи че не обичам Бога от цялото си сърце и нежелая това което Бог иска от мен и което обича в Себе си тогава защо се удивлявам , че Бог допуска заслужено да търпя скръб и страдание?»³⁷ Невъзможно е да се намери истинска утеха в създанието; само обръщайки се към Бог, единственият източник на всичко добро, и само като се присъединим към него, ще открием радост и утеха. Всяко страдание идва от факта, че ние не се обръщаме към Бога , всяко страдание идва от привързаността към създанието

«Нека отново да подновим оплакването си заедно с Йов, разгневения вик на протеста срещу липсата на смисъл и несправедливостта на страданието. Но истината е в това отношение , че когато приемем, че болката никога не е безсмислена и несправедлива ,тя незабавно става по-поносима . Екхарт осъзнава това заедно с автора на книгата на Йов, с който той стига до заключението, че тежестта на страданието става по- лека, веднага след като го приемем и се спираме да се борим с него така ние най-накрая осъзнаваме , че не трябва да виждаме в страданието несправедливост от страна на Бог но като една неизбежна последица от природата на нещата.»³⁸.

Виктор Франкл пиеше:

«Ако съвестта е гласът на трансцедентното то тя самата е трансцедентна. Видяна в тази светлина нерелигиозния човек е някой който не разпознава нейната трансцедентност.» Духовния водач е този който е призван да открие и да акушира на изваждането на яве на този глас. Франкл дава следния пример от Светото писание. Когато Самуил бил момче веднъж нощувал в храма при свещеник Илий . Събудил го глас който го повикал по име Самуил станал и попитал Илий защо го вика, но свещеникът отрекъл и го е пратил отново да си легне . Същото се е повторило и едва когато се е потретило свещеникът заръчал на детето следващия път когато си чуе името да стане и да каже “Говори Господи защото твоя раб те слуша.“Може да се обобщи, че когато дъното на душата е покрито от егоманията губи се духа и цялата психо-телесно-духовна сграда на личността се изкривява, като кулата на Пиза. Азът се

³⁷Meister Eckhart *Il libro della consolazion edivina* в *Dell'uomo nobile*, Adelphi, Milano 1999 стр116

³⁸C. Smith, *La via del paradosso. La vita spirituale secondo Maestro Eckhart*, Paoline, Milano, 1992 стр.139

уголемява и човек губи способността да се види отстрани, което е възможно само на духовно ниво. Това е задачата на духовника да покаже една друга перспектива за да може да човек отсреща да приеме неговата актуална ситуация с помощта на вярата си. Но понякога духовната патология се корени в една неавтентична и създадена от фалшивия аз, вяра.

Обобщение и заключение

Според Марко Ванини чрез мистиката на Екхарт можем да достигнем до едно автентично разбиране на човешкото съществуване и страдание. Достигането на блаженството е невъзможно на психично ниво поради което вродената насоченост на дъното на душата е вратата към него. Разбира се мистиката е особена християнска мъдрост и философия която не заменя литургичния живот на Църквата. Познаването и е особено полезно при *cura animarum specialis* при подпомагането и разкриването на духовната патология. В горните редове понятието духовно несъзнавано беше разгледано от две пресективи – православно-аскетическа и католическа-мистична. Първата разглеждаща духовното несъзнавано в природата на човек може да бъде обогатена от диалога с психоанализата, а втората разглеждащо духовното несъзнавано като свръхсъзнавано може да намери близост с логотерапията, психосинтез, системната теория и аналитичната психотерапия. В горните редове се видя необходимостта с непрекъснатен диалог с философията за едно информирано душегрижие.

Приноси

1. Главния принос е че това е първият опит да се изследва духовното несъзнавано чрез езика на спекулативната мистика. Въведено е понятието духовно свръхсъзнавано, което по-прецизно описва това което Екхарт назовава като дъно на душата.
2. Използвайки това ново понятие-духовно несъзнавано, изследването дава възможност на душегрижието да получи една систематичност и позволява да се градят мостове между духовността и науките за човека. Например изследването на духовното несъзнавано на Франкл и висшето Аз на Асаджолли се доближава до дъно на душата описано от Ванини в неговите изследвания на спекулативната мистика. От друга страна духовното несъзнавано описано от Ларше предлага възможности за диалог с психоанализата.
3. Чрез работите на Ванини и Ларше се показва духовния потенциал на християнството да бъде непресъхващ източник за живот и промяна. Така става ясно, че християнската мистика и духовност е реална алтернатива на източните религиозни практики.
4. Представени са процеси и конфликти в Католическата църквата, има предвид проблема с квиетизма, които обясняват причините за западането на душегрижието и психологизирането на вярата.
5. Описан е един възможен отговор за въпроса за смисъла и страданието вдъхновен от мистиката на Екхарт.

Библиография

Кирилица

- Авдеев Дмитрий, Владимир Невяравич, *Нервност и неврози*, Зограф Атон, 2013
- Ангелус Силезиус, *Херувимси: спътник*, Фрувег, Варна, 2014
- Аристотел, *За душата*, Философско наследство, София 1979
- Босюе, Бурдалу, Масийон, *Memento mori*, Комунигас, София
- Ватцлавик, Бивин, Джъксън, *Прагматика на човешката комуникация*, Наука и изкуство 2005
- Градев Владимир, *Разпознавания*, Комунигас, 2017
- Джеймс Уилиям, *Разновидности на религиозния опи*. София, 2003
- Евдокимов Павел, *Православието*, Омофор, 2010
- Елеберг: *Откриването на несъзнаваното*, Леге Артис, 2006
- Екхарт Майстер, *Проповеди и трактати* Комунигас, София
- Кико Аргуельо, *Керигма*, Комунигас, София, 2016
- Ларше Жан-Клод, *Терапия на менталните болест*, Комунигас, 2013
- Лоски Владимир, *Очерк върху Мистическото богословие на Източната Църква*, Омофор, 2013
- Максим Изповедник, *Диспут с Пир*, Лик. София, 2002
- Папа Бенедикт XVI, *Лекция в Ратисбон*- vatican.va
- Платон, *Аквииад*, Диалози Наука и изкуство, 1979
- Платон, *Държавата*, НБО, 2015
- Плотин, *Енеади*, Изток- Запад, 2005
- Прокъл, *Елементи на теологията*, Лик, 1995
- Рудолф Ото, *Идеята за свящото*, Университетско издателство 2013
- Св.Августин, *Изповеди*. Наука и култура, София, 1993
- Св.Йоан Кръстни, *Духовна песен*, Комунигас, 2013

- Св.Йоан Кръстни, *Тъмна нощ*, Св.Дух 2008
- Св.Йоан Кръстни, *Изкачване на планината Кармил*, Комунитас, 2011
- Света Тереза Авилска, *Вътрешния замък*, Комунитас, 2016
- Свети Августин, *Изповед, Изток Запад*, 2013
- Свети Григорий Палама, *Триади в защита на свещенобезмълващите Света Гора Атон*, 2011
- Свети Йоан от Кръста, *Духовна песен*, Комунитас, 2013
- Свети Йоан от Кръста, *Жив пламък*, Комунитас, 2016
- Свети Йоан от Кръста, *Тъмна Нощ*, под редакцията на о.СречкоРимац, ОСД Кармелитски Манастир Свети Дух 2008
- Свети Максим Изповедник, *Диспут с Пир*, Лик, 2002
- Свети Максим Изповедник, *Творения, Свети Мъченик Георги Зограф*, Света Гора 2002
- Свети Никодим, *Светогорец Стремеж към съвършенство*, Зограф, 2013
- Сенека Луций, *Диалози*, Рива, 2002
- Тилих П., *Мъжеството да бъдеш*, ИК Славика, София, 1995
- Франкл, *Човекът в търсене на висш смисъл*, Хермес, 2016, София
- Фройд Зигмунд, *Ерос и Култура*. Дамян Янков, София, 2015
- Фройд, З., *Отвъд принципа на удоволствието*, Наука и Изкуство, София, 1992
- Хегел, *Енциклопедия на философските науки*, Лик, София 1998
- Хегел, *Феноменология на духа*, Изток-Запад, София 2011
- Шлайермахер Ф., *За религията*, София, ЛИК, 1994
- Юнг К.Г., *Психологически типове*, Лега Артис, София, 2016
- Юнг К. Г., ЕОН. *Изследвания върху символиката на цялостната личност*, Плевен, "ЕА" АД, 1995
- Юнг К. Г., *Юнг избрано*, Книга първа, Плевен. 1993
- Юнг К. Г., *Избрано*, Т. 1. Плевен, Евразия-Абагар, 1993
- Янакиев Калин, *Метафизика и християнство Ориенталия*, 2008

Латиница

- A cura di F. Nodari, Massetti Rodella, *Felicità*, Editori, Roccafranca Brescia, 2015
- A cura di Paul Lieggi, *L, anima contributo e limiti dell indagine psiconalitica в Per una scienza dell anima*, Glossa Milano, 2009
- A.de Libera Introduzione allla Mistica Renana, Jaca Book ,Milano 1998
- AA. VV, *Vita cristiana ed esperienza mistica*, Teresianum, Roma 1982
- Agasse P. M. *Dictionnarrie de spiritualite*, X ,1941
- Agustin S, *De fide et simbolo, san agostino opere biblioteca digitale*
- Almond, P. C., R.Otto, *An introduction to His Philosophical Theology*, Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1984
- Angela da Foligno, *Libro de la vida*, Siqueme, Salamanca, 1991
- Apoftegmati di sapienza latina, *florilegio di parecchie miglia di locuzioni latine* Jovene Napoli
- Aristotele, *Metafisica*, Bompani, Milano 2011
- Aristotele, *L'Ethica Nicomachea*, Bompani, Milano 2011
- Assaggioli.R. *L'atto di volontà*, Astrolabio, Roma, 1978
- Assaggioli.R. *Principi e metodi*, Astrolabio, Roma, 1978
- Assaggioli R, *Lo sviluppo transpersonale*, Astrolabio, Roma, 1988
- Bellantoni D, *L'analisi esistenziale di Viktor E. Frankl*, 1. Origini, fondamenti e modello clinico, Roma, 2011
- Bernard A., *Il Dio dei mistici. Le vie dell'interiorità*, San Paolo, Cinisello Balsamo 1996
- Bernard A.CH., *Teologia mistica* в: AA. VV., *Vita cristiana ed esperienza mistica*, o. c., ID., "La conscience mystique, в: *Mystique. Studia missionalia*, 26 (1977) 87-115
- Boesse J., Lacoudre J, *Padri greci e latini. Orientamenti del cristianesimo* в М-М., DAVY, *Esperienze mistiche in Oriente e in Occidente. Dottrine e profili*, I, (подготвил L. BORRIELLO), LEV, Città del Vaticano 2000, стр. 330
- Bomford, *The attribute of God and characteristic of the unconscious* Int.Rev Psychoanal.,17
- Bomford. R. Salvatore Freni, *La dimensione mistica nell'esperienza psicoanalitica relazione al Centro Milanese di Psicoanalisi Cesare Musati 18 maggio 2000*
- C.H.Abraham e E.L.Freud, *A Psycho-Analytic Dialogue*, The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1926, Basic Books, New York 1963

Cabasilas Nicola, *La vita in Cristo*, Cita Nova, Torino VI, 1991

Cognet L., *Crepuscules mystiques*, Desclee, Paris 1958.

Cyprianus Carthaginiensis, *Epistula*, 58 10 PL4, 367-368

Danielou: *Dictionnaire de Spiritualité*, Beauchesne

De Lubac H., *Exégèse médiévale Les quatre sens de l'Écriture*, Aubier, Paris, 1959

De Lubac H., *Corpus mysticum*, Aubier, Paris 1949, стр. 47 (италиански превод Opera omnia XV, Jaca Book, Milano, 1982)

De Luback, *Mistica e Mistero cristiano*, Jaca Book, Milano, 1978

De Miguel, Meluzzi P., *La notte oscura Mistica e psicologia*, OCD Roma 2012

Del Foligno Angela, *Libro delle esperienze*, Adelphi 1992

DeLubac, *Opera omnia, Sopranaturale*, Jaca Book, Milano, 2016

Davy, *Esperienze mistiche in Oriente e in Occidente. Dottrine e profili*, LEV, Città del Vaticano 2000

Eckhart M cura di M.Vannini, *Del distacco nel L'uomo nobile*, Adelphi, Milano, 1999

Eckhart Meister, *Comento al vangelo di Giovanni*,

Eigen M., *The Psychoanalytical Mystic*, Free Association Book, London, New York, 1998

Eliade Mircea, *Il sacro e il profano*, Bollati Boringhieri, 1973

Ellenberger, H., *The Discovery of the Unconscious*. Allen Lane, London. 1970.

Eschilo, *Parodo Strofe III-Antistrofe*, IV

Endre von Ivanka, *Platonismo Cristiano*, Vita e Pensiero, 1992

Fenn. K-D. Gapps *On lousing soul Essay in the social psychology of religion* State University Albany 1995

Fizotti E., *Introduzione alla psicologia della religione*, Milano, Franco Angeli, 2008

Fizotti E. e M. Salustri, *Psicologia della religione con antologia dei testi fondamentali* Roma, Città Nuova, 2001

Forman R., *Mysticism, Mind, Consciousness*, State University of New York Press 1999

Frankl V.E., *Dion ell inconscio Morcelliana*, Brescia 2014

Frankl V.E., *Fondamenti e applicazioni della logoterapia*, Torino, Società Editrice Internazionale, 1977

Frankl V.E., *Homo patiens. Soffrire con dignità*, Brescia, Queriniana, 1998

Frankl V.E., *Logoterapia e analisi esistenziale*, Brescia, Morcelliana, 2005

Frankl V.E., *Senso e valori per l'esistenza*, Roma, Città Nuova, 1977

Frankl V.E., *La sfida del significato. Analisi esistenziale e ricerca di senso*, Trento, Erickson 2005

- Frankl Viktor, *Dionell inconscio Morcelliana*, Brescia 2014
- FreniSalvatore, *La dimensione mistica nell'esperienza psicoanalitica*, relazione al Centro Milanese di Psicoanalisi Cesare Musati 18 maggio, 2000
- Fromm Erich, *Avere o essere?*, Mondadori Milano, 2010
- Galimberti Umberto, *Psichiatria e fenomenologia*, Fertinelli Milano, 2011
- Galotti, in *Individuazione*” 5, marzo, 2001
- Girolamo S., *Commento ad Ezechiele*,
- Guarnieri, *Il movimento del Libero Spirito, Tesi e documenti*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1965.
- Guibert J. De., *Mystique, 6: Revue d'ascetique et de Mystique 7*, 1926
- Haas A.M, *Introduzione a Meister Eckhart*, Nardini, Firenze, 1997
- Hadot Pier, *Esercizi spirituali e filosofia antica*, Einaudi, 2005
- IngeJ, *Christian mysticism*, Methuen, London
- Jaegen J., *Mistični život milosti*, Symposion, Split 1983
- Jung Carl Gustav, *Energetica psichica*, 1928 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. VIII edizione Boringhieri, Torino, 1983
- Jung Carl Gustav, *Jung e la fede religiosa*, 1958 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. XVIII edizione Boringhieri, Torino, 1993
- Jung Carl Gustav, *L'autonomia dell'inconscio*, 1938/1940 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. XI edizione Boringhieri, Torino, 1979
- Jung Carl Gustav, *Lettera al pastore W.Lachat*, 1955 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. XVIII edizione Boringhieri, Torino, 1993
- Jung Carl Gustav, *Spirito e vita*, 1926 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. VIII edizione Boringhieri, Torino, 1983
- JungCarlGustav, *Sull'inconscio*, 1908 in Opere di Carl Gustav Jung Vol. X tomo primo edizione Boringhieri, Torino, 1985
- La nube della non conoscenza* Adelphi, Milano 1998
- Larchet Jean-Claude, *L'Inconscio Spirituale*, San Paolo, Milano, 2016
- Leibniz *Nuovi Saggi sul Inteletto umano*, Laterza, 1999
- Leonard L, *Recherches phenomenologiques de l'experience mystique*, Le Supplement a L vie Spirituelle, 23 1992
- Lexikonfür Theologie und Kirche VII HerderFreiburg, 1966

McGinn, *Storia della mistica cristiana in Occidente*, Marietti, Genova, 1997

M.Vannini *Dialectica della fede* Le Lettere, 2011, Firenze
marcovannini.it/interviste/intervista-a-marco-vannini-individuazione.

Mariten S. Jean de la Croux: *praticien de la conteplation Etudes Carmelitaines 16 1931 e*
Meister Eckhart ,Commento al vangelo di Giovanni, Città Nuova, Roma, 1992, I,
24,cmp..5

Meister Eckhart, *Dell uomo nobile a cura di Marco Vannini Adelphi Milano 1999*

Michele Pselo *Comentario agli Oracoli caldaici PC CXXII 1144 b*

Mimo Bergamo, *L anatomia del anima Bologna ,1991*

Nuovo dizionario di spiritualità, San Paolo, Cinsello Balsamo, 1999

Otto, R., *Mysticism East and Wes*, New York: The Macmillan Company 1972,

Parsons W.B., *The Enigma of Ocean Feeling Revisioning the Psychoanalytic Theory of*
Mysticism, Oxford University Press, 199..

Pontico Evagrio, *Trattato pratico sulla vita monastica*,Cita Nuova,1998

Porete Margherita, *Lo specchio delle anime semplici*, a cura di G. Fozzer, R. Guarnieri, M.
Vannini, ed. San Paolo, Cinisello Balsamo 2010

Porete Maria, *Lo specchio delle anime semplici*, San Paolo, 2004

Pricouer, *Poétique et Symbolique”*, en *Initiation à la Practique de la Théologie*, I, Paris,
Psychanalyse et sinthese personnelle Rapports entre l analyse psychologique et les valeurs
existentielles Paris1959

Rahner Hugo, *La nascita di Dio. La dottrina dei Padri della Chiesa sulla nascita di Cristo*
dal cuore della Chiesa e dei credenti, in: Simboli della Chiesa, L'Ecclesiologia dei Padri,
San Paolo, Cinisello Balsamo, 1994

Rahner Karl, *Faith in a Wintry Season: Interviews and Conversations with Karl Rahner in*
the Last Years of His Life, 1982–84, edited by Paul Imhof, Harvey D. Egan and Hubert
Biallowons New York: Crossroad, 1990

Reale Giovanni, *Corriere della sera*, 14 febbraio 2010

Rodriguez Sainz P., *Espiritualidad española*, Rialp, Madrid, 1961

Rosano Zas Friz De Col S.J., *Il circolo ermeneutico tra mistero e meraviglia nella prima*
esperienza spirituale di Ignazio di Loyola,Ignaziana, 20, 2015

RuizF., *Teologia mistica, Esperienza e dottrina*, Teresianum, Roma, 2002

San Macario, *Omellie spirituali*, Qiqaiion,Bose 1995

San Massimo Confesore ,*Opuscoli teologici e polemici*, Dehoniana, Bologna 2007

Schelling, *Sistema del idealismo trascendentale*, VI edit Laterza Bari, 1928

Schlamm L., Otto Rudolf *Mystical Experience*, - In: *Religious Studies*, Cambridge University Press, 1991

Schurmann. R, *Maestro Eckhart o la gioia errante*, Laterza Bari-Roma 2005

Sigmund Freud *Opere Vol. VI edizione Boringhieri*, Torino, 1976

Simone Nuovo Teologo, *Cathechesi*, Citta Nuova, Roma, 1995

Špidlik L – I. Gargano, *La spiritualità dei Padri greci e orientali*, Borla, Roma 1983

Stout Maria: *The Sociopath Next Door*, Broadway Books, 2005

Teresa d' Avila, *Castello interiore*, Paoline 2005

the Study of Mysticism ,*Sophia* 32, 1993, 31-34

Thomas Szasz, *The Myth of Psychotherapy*, Ancor Press ,New York, 1978

Toamasso S., *Summa theologica*, ESD, 2012

Tresmontant ,*La mystique chrétienne et l'avenir de l'homme*, Seuil, Paris 1977

Tullo Goffi Pietro, *Storia della Spiritualita*, 11, EDB-Bologna, 2015

Vanni Marco, *La morte dell'anima*, Le Lettere, Firenze, 2004

Vannini Marco, *Introduzione alla mistica*, Morcelliana, Brescia 2000.

Vannini Marco, *La morte dell'anima. Dalla mistica alla psicologia*, Le Lettere, Firenze, 2004

Vannini Marco, *La religione della ragione*, Bruno Mondadori, Milano, 2007

Vannini Marco, *Lessico Mistico*, Le Lettere, Firenze, 1994

Vannini Marco, *Mistica e filosofia*, Le Lettere, Firenze, 2007

Vannini Marco, *Prego Dio che mi liberi da Dio*, Bompani, 2010

Vannini Marco, *Prego Dio che mi liberi da Dio*, La religione come verità e co

Vannini Marco, *Storia della mistica occidentale. Dall'Iliade a Simone Weil*, 1999

Vannini Marco, *Tesi per una riforma religiosa*, Le Lettere, 2007

Vannini Marco,, *Prego Dio che mi liberi da Dio. La religione come verità e com'è menzogna*, Bompiani, Milano

Vannini. Marco, *Dialettica della fede*, Le Lettere, Firenze, 2011

Vannini Marco, *La morte del anima* ,Le Lettere, Firenze 2014

Vannini Marco, *Storia della mistica occidentale*, Le Lettere, Firenze, 2014

Vanzago Luca, *Breve storia dell anima Il Mulino*, Bologna, 2009

Velasco Martin J., *Il fenomeno mistico*, Antropologia, culture e religioni, Jaca Book, Milano 2001

Viktor Frankl *Der unbewusste Gott*, Kosel-VerlagMunchen 79
Von Ivanka, *Platonismo Cristiano*, Vita e Pensiero, Milano, 1992
Wainwright. J., *Mysticism*, BranchLine, 1981
Warnack V., *voce Homme*, в Encyclopedie de la Foi ,Clovis, 2005
Weil Simone, *La Crecia e le intuizioni precristiani*, Rusconi,Bologna 1974
Weil Simone, *Quaderni II* Gaeta Milano, 1985
Weil Simone, *Quaderni III* Adelphi, Milano, 1998
McGinn, *Storia della mistica cristiana in Occidente*, Marietti, Genova, 1997

Във пряка връзка с дисертациония труд беше извършено, следното:

Превод на книга :

„**Керигма**“ –КикоАргуельо , Комуниас 2017

Статии :

1.Мистиката като основа на душегрижието, публикация в сп. Християнство и култура бр.124

2.Комуникацията в търсене на смисъл“

в: „Тематичен сборник на ИИОЗ-БАН и НСРОБ,Института по междурелигиозен и етнокултурен диалог „, София, 2016, стр.324-330

Скрито и откритото -нива на интерпретацията в сравнителното религиозна-текстови и практики– СУ 2017

С доклад –

Съвременен прочит на Майстер Екхарт

Свободно избираем курс:

„**Свободни в система. Духовност и психология на дълбинното**”.

Курсът бе проведен през летния семестър 2018 г. Програмата включваше 30 часа лекции и 30 часа семинарни упражнения.

Консултации и работа по доктората

в Факултета по богословие на Италианска Швейцария-Лугано

Консултации с преподаватели по различни дисциплини-

проф.Джероманис-морално богословие Богословски факултет-Лугано,Швейцария

проф.Ванини - мистика

проф. Росини-Латерански Университет, Рим - догматика

проф. Гаргано –Урбаниана -Рим – патристика